

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון י"ד
תשע"ד

פרוייקט תולדות

החושניים בלבד, כי אם גם מכל המטאורים אשר בשמים ובארץ המאירים ומהדהדים, מכל גדולת הבריאה, שראייתה עוצרת נשימה, מכל פרח חדש המבשרת לו שיבת האביב [...] הכל מעידים על כוחו, חכמתו וטובו של בורא העולם יתברך [...] הכל מלמדים מוסר השכל לחיות בעולמו של ד' כבנו של ד' ועבדו, כפי שמקבל על עצמו באומרו: "ברוך אתה ד' [...] יד ד' אינה חפצה, אלא להוליכנו אל התכלית הנעלה היחידה של תעודתנו, לבוא לידי ההכרה שחובתנו להתקדם לקירבת שכנתו המאשרת בחייו הארציים" (סידור תפילות ישראל, עמ' קנד-קנה).

הרב הירש רואה בעולם החושי שברא ה' להנאתן של בריותיו דרך להתעלות רוחנית שהיא מחוץ לגדר תפיסת החושים, ולהתקרבות אל הבורא תוך התפעמות מנפלאות הבריאה וקבלת עול מלכות שמים, דרך המבוטאת בברכה. תכלית הברכות היא להביא את האדם לכך שגם מחוץ לכותלי בית הכנסת לא ישקע בשגרת חייו החושיים בלי לתת דעתו לפלאי הבריאה.

הראייה קוק זצ"ל (1865-1935) רואה סכנה מסוימת בהנאות החושים. וכך הוא אומר:

יש פנים לומר, שיסוד חיוב ברכת הנהנים הוא, מפני שבהשתמש האדם בהנאות הבהמיות הוא משתקע בפחיתות הבהמיות, ומה יוכל לבוא לשפלות נפש במעשים בהמיים פחותים. וכדי להנצל מזה תזכירוהו הברכה, שיצרף אל ההנאה החמרית הנאה רוחנית מהכרת השם יתברך שנמצאת מכל הנאה שהוא בראה בחסדו יתברך. [...] אבל בהנאות העדינות שיש בטבען לרומם את הנפש וכוחותיה, ומהן הריח שהוא דבר שהנשמה נהנית ממנו, ולא יתבהם על ידו, היה עולה על הדעת שאין הברכה הזו חובה בהן. על כן ישמיענו "ככל הנשמה תהלל י-ה", שאפילו על דבר שהנשמה נהנית ממנו, צריך לברך, כי תכלית הברכה איננה רק הצלה משחיתות בהמית לבד כי אם לרומם גם כן את האדם להכרת קונו.

הרב קוק חושש מכך שהנאות הגוף עלולות להביא את האדם לשחיתות ולהתנהגות בהמית. חשיבות ברכות הנהנין היא בכך שהן באות להצילו מסכנה זאת ולהזכיר לו לצרף הנאה רוחנית להנאות אלו. דווקא בברכת הריח אין הרב קוק חושש מהתנהגות שכן הריח, כפי שראינו לעיל בתלמוד, הוא דבר עדין שהנשמה נהנית ממנו. כאן הוא יסכים עם הרב הירש שמטרת הברכה היא הכרה בגדולתו של הבורא, בבחינת "מה רבו מעשיך ה'".

דברים אלו נכתבים מיד לאחר חג הסוכות כשריח הסוכה עדיין באפנו יחד עם ריחם של ארבעת המינים, ששניים מהם (ההדס והאתרוג) מתאפיינים בריחם המשובח. אנו מתקרבים לימות הסתיו על ריחם האופייני המתקשר לריחו של גשם ראשון או לריח הגויאבה. אין ספק שבשגרת חייו ובמעגל מועדי ישראל שזורים ריחות ובשמים מגוונים וייחודיים שמן הראוי לברך את בוראם ואת מי שחנן אותנו בחוש ריח כדי להיות מסוגלים ליהנות מהם.

ברוריה מכמן
מרצה במסלול לגיל הרך
ובמסלול לחינוך מיוחד

למלה "יתרין", שמשמעותה אדם נטול חוש ריח, מתוודעים רובנו בהכנה לבחינות הפסיכומטריות. משום מה, התרבות המודרנית מייחסת חשיבות גבוהה לחוש הריח עד כי לא פיתחה אוצר מילים רחב לתארו, על אף שחוש הריח הוא המזהיר אותנו מפני סכנות, מחד גיסא, ומוסיף לנו לא מעט הנאות וטעם לחיים, מאידך גיסא. בתורה מופיעה המילה ריח בדרך כלל בהקשר של הנאה מריח טוב, "ריח ניחוח". וראב"ע¹ מסביר את המושג "ריח ניחוח" כריח טוב וערב המביא מנוחה לנפש. בשיר השירים, בגן הבשמים המתואר, צוינו צמחי הבושם היקרים והריחניים ביותר של ימי קדם.²

חז"ל לימדונו ש"אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה" (ברכות לא ע"א), ובסידור התפילה שלנו, תחת הכותרת "ברכות הנהנין", ברכות שיש לאומרן לפני או אחרי הנאות חושיות, נמצא גם את ברכות הריח. מקורן של ברכות אלה בתלמוד הבבלי: "מנין שמברכין על הריח, שנאמר: 'כל הנשמה תהלל י-ה', איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו, הוי אומר זה הריח" (ברכות מג ע"א).

מעניין שחז"ל רואים בהנאה מריח שמקורה ללא ספק באחד החושים שהגוף ניחן בהן, הנאה רוחנית, הנאה של הנשמה. מניסיוננו, אנו יודעים שריח יכול להכניס אותנו לאווירה ולמצב רוח בהתאם לזיכרון הקשור בו. במחקרים שנערכו לאחרונה נמצא שחוש הריח משמר את המידע שלו לתקופה הארוכה ביותר. בעוד שהזיכרון החזותי יכול להימחק לאחר ימים ואף שעות, זיכרון הריח נשמר בשלמותו לאורך שנה. היחס הרגשי לריח מותנה בזיכרון שהוא מעלה. אם הזיכרון נעים – הריח הקשור בו יהיה אהוב אף הוא; ריח ששולף זיכרון כואב, מכעיס – ייתפס כדוחה.³

בסידור התפילה מופיעות ארבע ברכות ריח: "בורא עצי בשמים", "בורא עשבי בשמים", "הנותן ריח טוב בפרות", "בורא מיני בשמים". ההבחנה בקיצור שולחן ערוך⁴ בין "עצי בשמים" ל"עשבי בשמים" אומרת, שכאשר הגבעול קשה, מתקיים משנה לשנה ומוציא עלים – זהו עץ, ולעומתו צומח שגבעולו תמיד נותר רך – זהו עשב. אם אין בקיאים בהבחנות השונות בין עץ, שיח ועשב ניתן לברך "בורא מיני בשמים".⁵ ברכה זאת מוכרת לנו מנוסח ההבדלה שבה בא הריח הטוב לעודד ולחזק את הנפש ולסייע לה להתגבר על הצער מפאת הפרדה מן השבת.⁶

בבואנו לבאר את טעמן של ברכות אלה כדאי לשים לב להבדלים בין גישותיהם השונות אך המשתלבות של שניים מגדולי ישראל בדורות האחרונים: הרש"ר הירש והראי"ה קוק.

הרש"ר הירש (1808-1888) אומר: "שהעולם החושני כולו, על התפתחותו ותופעותיו, על כל תמורותיו והתרחשויותיו היוו ומהווים ליהודי היכל הערצת אלוקיו. העולם והתגלויותיו היוו ומהווים בימת לימוד מלאה חכמה ומוסר ללמוד מהו הייעוד והחובה. תוך כדי מגע עם עולמו ידע היהודי להיות מבאי ביתו של אלוקיו. קולו מדבר אליו לא מתוך הלחם וההנאות המקיימים ומנעימים חייו

¹ ראב"ע, **בראשית** ח, כא.

² יהודה פליקס, **דעת מקרא חמש מגילות**, תשל"ד, עמ' 19.

³ אילנה מודלינגר, האוניברסיטה העברית, באתר:

<http://techedu.huji.ac.il/learning/perception/smellsystem.html>

⁴ שלמה גאנצפריד, **קצור שולחן ערוך**, ירושלים תשל"ה, עמ' קמא.

⁵ אביגדור שטאן, **סידור התפילה לבית ולמשפחה**, ירושלים תש"ס, עמ' 246.

⁶ אביגדור שטאן, **סידור אביחי ליום השבת**, ירושלים תש"ס, עמ' 412.

הקב"ה: אין הוא מוכיח בכל פעם כי הוא אדון הכול, בורא העולם. "תעודתו" מוכיחה עליו שהוציא את בני ישראל ממצרים, קרע להם את ים סוף והופיע בפני כל העולם במתן תורה בהר סיני ברב גודלו והדרו.

יתרו, הכוהן הגדול של מדיין, משיא העבודה הזרה מגיע אל משה ואל עם ישראל כדי להתגייר כיוון ששמע (רש"י: מה שמועה שמע ובא? קריעת ים סוף ומלחמת עמלק) על מעשי ה' לעם ישראל: שהוציאם ממצרים, נלחם את מלחמתם והראה את גודל ידו החזקה ואת בחירתו בעם הנצח, עם ישראל. הוא מבין כי לאחר התגלות כזו ברור לכולם מי הוא מלך העולם ומי היא אומתו הנבחרת, ובהמשך הפרשה גם מה היא תורתו הקדושה.

יתרו, שהיה כה רחוק מהתורה ולא זכה לראות ולחוות נסים אלו, הבין והשכיל להצטרף לשורותיה של האומה הקדושה. קל וחומר אנו, יצירי כפיו של הקב"ה, נבחרנו להיוולד לעם היהודי וחובה עלינו לשאת בגאון את דגל אומתנו ותורתנו. אל לנו לבקש הוכחות וראיות לנצחיותו של הקב"ה ולקדושת עמו.

ליאת אסולון

סטודנטית במסלול לחינוך מיוחד

מסופר על אחד מגדולי החסידות שבמסעותיו בעיירות רוסיה בהפצת תורת החסידות היה נוהג להתארח תדיר בפונדק יהודי אחד על אם הדרך. כאשר הגיע באחת הפעמים ללון באותו פונדק שם לב כי בעל הפונדק היהודי אינו כתמול שלשום ואינו מקפיד כלל על דיני הכשרות וההלכה. התפלא על כך הרב מאוד, שכן היהודי היה מוכר כאדם ירא שמים ומקפיד על קלה כחמורה. שאל אותו הרב לפרש מעשיו והלה השיב לו בספרו על מקרה שקרה: בחודש שעבר הגיע יהודי אחד מן המשכילים ושכנעו כי אין צורך בכל הטרחה והמאמץ הכרוך בכל הקשור בענייני כשרות המקום. הוא אף הוכיח לו זאת באוכלו לפניו מיני טרפות בטענה שהנה לא אירע לו כל רע וכי אין הקב"ה מתעניין באמת בנעשה. אם לא כן, היה נחנק ומת במקום. לפתע נכנסה בתו של הפונדקאי בקולות שמחה וצהלה על שסוף סוף קיבלה את תעודתה לאחר שעמדה במבחני המוזיקה, והרי היא מוכרזת כנגנית מצטיינת. כששמע זאת הרב ביקש ממנה כי תנעים את זמנם במנגינה ערבה ותראה לכולם את כישוריה, אך הנערה סירבה. אמר הרב לבעל המלון שבתו אינה מוכנה להיענות לבקשתו ואולי תתרצה לבקשת אביה. כשהפציר בה האב והוכיחה על שאינה מקיימת את רצון הרב המכובד ענתה כי אין היא מחויבת להוכיח לאיש דבר ורק התעודה תוכיח על יכולותיה. אמר הרב לבעל המלון שכך היא דרכו של

במעגלי העם היהודי

עם ישראל במדינתו עם סגולה*

מתיה קם

בניסיון לנסח מענה ראוי ואופטימי הציג בן-גוריון את ההבחנה היסודית בין הרעיון של עם סגולה כמשאת נפש ובין התממשותו בפועל, במציאות ההיסטורית. מן העיון בתנ"ך הגיע בן-גוריון למסקנה כי האידאל של עם סגולה אכן היה "משאת-נפשם העליונה ותמצית תורתם של מורי העם ומדריכיו, מחוקקיו ונביאיו, "שהרי כל ספרי התורה והנביאים ספוגים רעיון מרכזי זה: לעשות [את] עם-ישראל לעם-סגולה". זאת ועוד, הייעוד של עם ישראל כעם סגולה, "היה תוכנה העיקרי של הברית [...] בין עם ישראל ובין בורא עולם", ככתוב בספר שמות יט, ה: "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי וְהִיִּיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל הָעַמִּים, כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלַכֶת כְּהִנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ". עם זאת הסיק בן-גוריון מעיונו בתנ"ך כי גם בתקופת המקרא, בימי השופטים והמלכים, היה העם היהודי "רחוק מהאידאל של עם סגולה", ומציאות חייו לא שיקפה את הייחוד הנכסף. על כך מעידים הדברים "המרים והקשים" שהטיח הנביא ישעיהו גם בעם, "גוי חטא, עם כָּבֵד עֲוֹן, זָרַע מְרָעִים בְּנִים מְשֻׁחִיתִים", וגם במנהיגיו, "החֻקִּים חֻקֵּי אֱוֹן וּמִכְתָּבִים עָמַל פְּתָבוּ. לְהַטּוֹת מִדֵּין דְּלִים וְלַגְזֵל מִשֹּׁפֵט עֲנִיִּים עֲמִי לְהִיּוֹת אֱלֻמֹּנוֹת שְׁלָלִים וְאֶת יְתוּמִים יָבִּזוּ [...] מִה לָּכֶם תִּדְפְּאוּ עֲמִי וּפְנֵי עֲנִיִּים תִּטְחֲנוּ" (ישעיהו א, ד; י, א-ב; ג, טו) [...] וכן בדברי הנביאים הושע ועמוס. בן-גוריון העיר כי בתוכחות קשות אלו "יש אולי מן ההגזמה של נביאי הצדק המוחלט והצו האלוהי העליון", מאחר שהנביאים לא רק "אהבו את עמם" אלא גם "האמינו בייעודו הגדול ומשום כך ייסרו אותו כל כך קשה". בן-גוריון ציין עוד שדווקא אותם נביאים גדולים, "שלא חסו ולא חיפו על בני דורם בתוכחותם העזה והמרה", הם גם אלה ש"לא התייאשו ולא נתאכזבו מהאמונה העמוקה בייעוד העם העברי", והם אלה שחזו את "חזון האחרית הימים, חזון הגאולה היהודית והאנושית". לפי חזונום, עתיד עם ישראל לשבת לבטח בארצו ולהיות "לעם-סגולה ולאור-גויים".

מתוך הבנה שהרעיון של עם סגולה הוא ייעוד וקריאת כיוון ולא השתקפות של המציאות ההיסטורית, דבק בן-גוריון בחזון הנביאים על עם סגולה, שהרי "לא הקיים בשעה זו אלא חזון העתיד" הם שידריכו ויהיו מקור ההשראה "בימים יבואו". בן-גוריון האמין בכל לבו כי "יש לאל ידינו לעצב במולדת אומה עברית שתהא דוגמה ומופת לעמים חדשים ועתיקים", שיתבססו "על תורת הנביאים, תורת הצדק והחסד והשלום". "הייעוד ההיסטורי של ישראל" מחייב את מדינת ישראל ל"דבקות משנה בחזון הנביאים, להיות לעם סגולה ולאור-גויים". לשם כך, על המדינה לצקת "דפוס חברה חדשים מושתתים על אחווה, שותפות ועזרה הדדית", ולעשות זאת "מתוך עירוי כל הכוחות הגנוזים בעם". שהרי "החזון הוא סוד קיומנו, סוד תקומתנו", כי "בפֶּאֶן חֲזוֹן יִפְרַע עָם".

* על פי דוד בן-גוריון, "עם סגולה", תשט"ו/1954, בתוך: חזון ודרך, ה, עמ' 92-96